

explicações Molana Zabir adlı bir okul ile 1968'de resmen tanınan Comunidade Islâmica de Lisboa adlı bir İslâm merkezi bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *Cemhere*, s. 498-502; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, II, 437; İbn Bessâm eş-Şenterî-nî, *eş-Zahîre*, II/2, s. 786-787; Şerîf el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâk*, Beyrut 1409/1989, II, 547-549; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 195; V, 16; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 87; Himyerî, *er-Ravzû'l-mî'târ*, s. 61; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I, 142, 152, 167; J. O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, London 1975, s. 230-231; Emîn Tevfik et-Tîbî, *Dirâsât ve buhûş fi târihi'l-Mağrib ve'l-Endelûs*, Tunus 1984, s. 219-247; a.m.f., "Uşhbûna", *El'* (İng.), X, 914-916; Abdulwahid Dhanun Taha, *The Muslim Conquest and Settlement of North Africa*, London 1989, s. 173; "The Conquest of Lisbon (1147)", *Medieval Iberia: Readings from Christian, Muslim and Jewish Sources* (ed. O. R. Constable), Philadelphia 1997, s. 133-136; Elisabeth van Houts, *The Normans in Europe*, Manchester 2000, s. 272; E. Lévi-Provençal, "Lizbon", *İA*, VII, 63-64; Mehmet Özdemir, "Eftasîler", *DİA*, X, 479-481; Şüheyla Üçşık, "Portekiz", a.e., XXXIV, 327-328.

CUMHUR ERSİN ADIGÜZEL

ÜŞMÜNİ

(الأشموني)

Ebü'l-Hasen Nürüddin Alî b. Muhammed b. İsa b. Yûsuf el-Üşmûnî (ö. 918/1513)

Arap dili, fıkıh ve mantık âlimi.

Aslen Mısır'ın Üşmûn (Üşmûneyn) şehrinden olup 838 (1435) yılında doğdu. Kur'an'ı ezberledikten sonra Nevevî'nin Şâfiî fıkhi-na dair *Minhâcû't-ţâlibîn*, Tâceddin es-Sübkî'nin fıkıh usulüne dair *Cem'u'l-cevâmîf* adlı eserlerini ve İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini ezberledi. Celâleddin el-Mahallî, Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî ve Sâlih b. Ömer el-Bulkinî'den fıkıh okudu. Usûl-i fıkıh, usûlû'd-dîn, Arap dili ve edebiyatı ile ferâiz ilmini de Muhyiddin el-Kâfiyeci, İbn Kutluboğa ve Takıyyüddin eş-Şümûnnî'den tahsil etti. Şemseddin es-Sehâvî, Muhammed b. Ahmed el-Bâmî, Ebû Bekir Muhammed b. Şâzî el-Haskefî, Muhammed b. Abdülmün'im el-Cevercî ve Ahmed b. Ali eş-Şârimisâhî gibi âlimler de onun hocaları arasında sayılmaktadır. Fıkıh, nahiv, mantık, matematik, kıraat ve ferâiz ilminde öne çıktı. 864 (1460) yılından itibaren bu konularda ders vermeye başladı, birçok kimse onun talebesi oldu, böylece şöhreti yayıldı. Kendisinden Bedreddin el-Gazzâlî kıraat, sûfi Şa'rânî dinî ilimler tahsil et-

ti. Hayatını mahkemelerde şahitlik yaparak kazandığı nakledilmiştir. Dimyat'ta üç yıl kadılık yaptıktan sonra bilinmeyen bir sebeple görevinden alındı. Sehâvî bir süre kâtiplik yaptığını, ardından eski görevine döndüğünü kaydetmektedir (*ed-Dav'ü'l-lâmîf*, VI, 5). 885'te (1480) hacca gitti.

Şâfiî mezhebine mensup bulunan Üşmûnî'nin fıkıh, fıkıh usulü ve kıraati iyi bilen, ilmiyle âmil, zühd ve takvâ sahibi bir kişi olduğu kaydedilmektedir (İbnü'l-İmâd, VIII, 162). Kendi döneminde Mısır dil âlimlerinin en meşhurlarından biri kabul edilmiş, *el-Elfiyye* üzerine yaptığı şerh bu eserin en önemli şerhi ve nahiv kitaplarının en hacimli sayılmıştır (M. Abdülmeccid et-Tavîl, s. 13). Kaynaklarda Üşmûnî'nin vefatıyla ilgili farklı tarihlere yer verilmekte, bu konuda en eski kaynak olan İbnü'l-İmâd 929 yılını zikretmekte, Şevkânî ise 17 Zilhicce 918 (23 Şubat 1513) tarihini kaydetmektedir; Ömer Ferrûh da buna uymuştur (*Me'âlimü'l-edebî'l-Arabî*, I, 197). Şevkânî'nin vefat ayı ve gününü belirtmesi onun görüşünün tercih sebebi sayılabilir. Bunun yanında Brockelmann'ın kaydettiği 872 (1467-68) (*GAL*, I, 361; *Suppl.*, I, 524), Kâtib Çelebi'nin gösterdiği 900 (1495) (*Keşfü'z-zunûn*, I, 153) ve bunun etkisiyle *Mu'cemü'l-maţbû'ât*, *Mu'cemü'l-mü'el-lifîn*, *Hediyetü'l-ârifîn* gibi müteahhir kaynaklarda yer alan 900 yılı esabetli değildir. Çünkü bu yıllarda vefat etseydi 902'de (1497) ölen hocası Sehâvî, Üşmûnî için yazdığı biyografide ölümünden söz ederdi (krş. *ed-Dav'ü'l-lâmîf*, VI, 5).

Eserleri. 1. *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bnî Mâlik* (Bulak 1270, 1294; Kahire 1315, 1390/1970; I-V, Beyrut 1498). Müellif bu eserini İbn Ümmü Kâsım el-Murâdî, İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, İbn Hişâm en-Nahvî ve Süyûtî gibi âlimlerin *el-Elfiyye* şerhlerinden istifade ederek meydana getirmiş, ancak onlara göre daha çok ilgi görmüştür. Özellikle bu şerh üzerine Muhammed Ali es-Sabbân'ın yazdığı *Hâşiyetü's-Şabbân* (Kahire 1288, 1344/1925; Beyrut 1955) sayesinde Üşmûnî şerhine fazla alâka gösterilmiştir (diğer hâşiyeleri için bk. Abdullah Muhammed el-Habeşî, I, 243). Ayrıca *Hâşiyetü's-Şabbân*, Üşmûnî'nin şerhiyle (I-IV, Kahire 1947) ve Bedreddin el-Aynî'nin *Şerhu's-Şevâhid*'i ile birlikte (I-IV, İstanbul, ts. [Kahraman Yayınları]) yayımlanmıştır. *Menhecü's-sâlik*, Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd tarafından iki ve dört cilt halinde neşredilmiştir (I-IV, 1933-1955). Muhammed Abdülmeccid et-Tavîl, *el-Üşmûnî* ve

kitâbühü Menhecü's-sâlik adlı eserinde Üşmûnî'nin metodunu ve kaynaklarını geniş biçimde ele almaktadır. Murâdî'nin *Tavzîhu'l-makâşid* adlı *el-Elfiyye* şerhini neşreden Abdurrahman Ali Süleyman (I-VI, Kahire 1975-1977) bu şerhin Üşmûnî şerhinin temel kaynaklarından olduğunu ve ona çok benzediğini söylerken iki şerhi karşılaştıran Abdulah b. Uveykil es-Sülemî, Üşmûnî şerhinin bazı küçük değişiklik ve tasarruflar dışında Murâdî şerhine bir kopyası niteliği taşıdığı örnekleriyle kanıtlamaya çalışmıştır (*Âlemü'l-kütüb*, s. 287). 2. *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id ve tekmilü'l-Makâşid*. İbn Mâlik'in nahive dair eserinin bir kısmının şerhidir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3312). 3. *Urcûze fi'z-zarûreti's-şîriyye* (Sâlim Abdürrezzâk Ahmed, III, 180). 4. *Şerhu'l-Envâr li-'ameli'l-ibrâr* (*Basţu'l-envâr 'ale'l-Envâr li-'ameli'l-ibrâr*). Yûsuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin Şâfiî fıkhi-na dair *el-Envâr li-'ameli (a'mâli)'l-ibrâr* adlı eserine yazılan şerhtir (Kahire 1310, 1328). 5. *el-Bedrü'l-lâmîf fi nazmi Cem'i'l-cevâmîf*. Tâceddin es-Sübkî'nin usûl-i fıkıha dair eserinin manzum şerhidir (Kahire 1332). Mahfûz b. Abdullah et-Termesî bu esere *İs'âfü'l-muţâlîf* adında bir şerh yazmıştır. 6. *Nuĥbetü'l-mebâhiş fi şerhi Buĥyeti'l-bâhiş*. İbnü'l-Mütefennine'ye ait *Buĥyetü'l-bâhiş 'an cümeli'l-mevâriş* manzumesinin şerhidir (bk. er-RAHBİYYE). Şerh *Mecmû'u mühimmâti'l-mütûn* içinde basılmıştır (Kahire 1273, 1276, 1281, 1310, 1390). 7. *Nazmü Minhâci't-ţâlibîn ve 'umdeti'l-müftîn*. Nevevî'nin Şâfiî fıkhi-na dair eserinin manzum şekli ve şerhidir (Kahire 1297, 1305, 1329). 8. *Mecmû'u'l-mesâ'il*. Şâfiî fıkhi-na dair bazı meseleleri kapsayan bir külliyat olup bir nüshası Musul Evkaf Kütüphanesi'ndedir (Sâlim Abdürrezzâk Ahmed, VIII, 113). 9. *Nazmü'l-Mecmû' fi 'ilmi'l-ferâ'iz*. Şemseddin Muhammed b. Şeref el-Kellâ'î'ye ait eserin manzum hale getirilmiş şekli ve şerhidir. 10. *el-Yenbû' fi şerhi'l-Mecmû'*. Hüseyin b. Şuayb es-Sincî'nin *el-Mecmû' fi fûrû'i's-Şâfi'iyye* adlı eseri için kaleme alınan bir şerhtir. 11. *Nazmü Minhâciddîn (el-Minhâc) fi şu'abi'l-îmân* (nşr. Hilmi M. Fevde, I-III, Beyrut 1399/1979). Ebû Abdullah el-Halîmî'nin iman esasları, bazı fıkıh konuları ve ahlâk kurallarıyla ilgili eserinin manzum şekli ve şerhidir (Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 1909). 12. *er-Red 'ale'l-Bikâ'i fi'ntikâdihî kavle'l-Gazzâlî "Leyse fi'l-îmkân ebda' mimmâ kân"*. Gazzâlî'nin, "Kâinatı şa

ÜŞMÜNİ

anda olandan daha güzelinin bulunması mümkün değildir” anlamındaki sözünü eleştiren İbrâhim b. Ömer el-Bikâî'ye yazılan reddiyedir. 13. *Nazmü'l-İsâgüci*. Esîrüddin el-Ebherî'nin mantık ilmine dair eserini manzum şekli ve şerhidir (İstanbul 1268, Kahire 1329).

BİBLİYOGRAFYA :

Üşmünî, *Şerhu'l-Üşmünî li-Elfiyyeti İbn Mâlik* (nşr. Abdülhamîd es-Seyyid M. Abdülhamîd), Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye), neşredenin girişi, I, 7-8; Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, VI, 5; *Keşfü'z-zunûn*, I, 153; İbnü'l-İmâd. *Şezerât* (Arnaût), VIII, 162; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, I, 491; Brockelmann, *GAL*, I, 361; *Suppl.*, I, 524; II, 106; Sâlim Abdürrezzâk Ahmed, *Fihrisü mahfûzâti mektebeti'l-evkâfi'l-âimme fi'l-Mevşil*, Bağdad 1974, III, 180; VIII, 113; Ömer Ferruh, *Me'âlimü'l-ede-bi'l-Arabî fi'l-âşri'l-hadis*, Beyrut 1985, I, 197-198; M. Abdülmeccid et-Tavîl, *el-Üşmünî ve kitâbüh: Menhecû's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Kahire 1406/1986, s. 9-15; Cezzâr, *Medâhilü'l-mü'ellifin*, I, 31-32; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşî*, Ebûzâbî 1425/2004, I, 243, 345, 362; II, 768, 942; III, 1909; Abdullah b. Uveyskî es-Sülemî, “el-Üşmünîyyü'n-naşvî hel kâne eminen ‘İlmîyyen”, *‘Âlemü'l-kütüb*, XXI/4, Riyad 1421/2000, s. 285-295; Abdülilâh Nebhân, “el-Üşmünî”, *Mv.AJ*, II, 65-66.

HALİT ZEVALSİZ

ÜŞRÛSENE

(bk. ÜSRÛSENE).

ÜVEYS el-KARANÎ

(bk. VEYSEL KARANÎ).

ÜVEYSİLİK

Bir kimsenin zâhiren görmediği kişi ya da kişilerden mânevî eğitim alması ve bu yolla meydana gelen tarikât anlamında tasavvuf terimi.

Tasavvufta, Hz. Peygamber zamanında Yemen'de yaşayıp müslüman olan, ancak kendisiyle bizzat görüşemeyen Üveys el-Karanî'nin (Veysel Karanî) rüya veya diğer mânevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşat edildiği kabul edilir. Bu tür kişilere Üveysî, bu metoda da Üveysilik denir. Bazı kaynaklarda Üveysiliğin İslâm'dan önce de bulunduğu belirtilmektedir. Hz. Mûsâ zamanında Burh (Burh-i Esved) isminde mütevazi bir kişinin yaşadığı, bu kişinin Allah katında çok değerli olduğu, onun meşrebindeki insanların birbiriyle kalben anlaştığı, bunlara Burhiyân adı verildiği, İslâm'

dan sonra da böyle insanlara Üveysiyân denildiği kaydedilir.

Üveysî sıfatı dört grup sûfî için kullanılır. Bunlar Hz. Peygamber'den, Veysel Karanî'den, Hızır'dan veya bir müşşidden ruhanî yolla eğitim gören kişilerdir. Tasavvuf kaynaklarında Üveysilik'le nitelenen ilk sûfî İbrâhim b. Edhem'dir (ö. 161/778 (?)). Onun Hızır'dan yahut Veysel Karanî'nin ruhaniyetinden feyiz aldığı nakledilir. Yine ilk dönem sûfilerinden Bâyezîd-i Bistâmî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan, Ebû'l-Hasan el-Harakânî'nin Bâyezîd-i Bistâmî'den Üveysî yolla mânevî eğitim gördüğü kabul edilir. Bazı kaynaklarda da Ebû'l-Hasan el-Harakânî'nin müridi olduğu belirtilen Ebû'l-Kâsım Kürregânî'nin Veysel Karanî'den ruhanî yolla feyiz aldığı ve gençliğinde “Üveys Üveys!” diyerek zikrettiği anlatılır. Üveysî diye kaydedilen çok sayıda mutasavvıf vardır. Meselâ Bahâeddin Nakşibend'i Abdülhâlik-ı Gucdüvânî ve Hakîm et-Tirmizî'nin, Ebû Bekir Zeynüddin Tâyebâdî'yi Ahmed-i Nâmekî-i Câmî'nin, Ahmed Fakih'i Veysel Karanî'nin bu yolla irşat ettiği belirtilir.

Üveysilik konusuna ilk defa Ferîdüddin Attâr'ın 618 (1221) yılında tamamladığı *Tezkiretü'l-evliyâ'*'da temas edilmiştir. Daha önce yazılan eserlerde bir tasavvuf ekolü veya bir meşrep ve metot olarak Üveysilik'ten bahsedilmemiştir. Bu konu sonraki yüzyıllarda birçok eserde ele alınmış, Üveysî kabul edilen bazı sûfiler hakkında müstakil kitaplar telif edilmiştir. Bunların daha ziyade Orta Asya ve Doğu Türkistan'da kaleme alındığı görülmektedir. Bu bölgede Üveysî sûfilere dair üç eser yazılmıştır. Nâsır b. Kâsım Türkistânî Fergânî tarafından XV. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alındığı tahmin edilen *Hadâîk-ü'l-cinân* (*Heşt Hadîka*) adlı Farsça eser, aynı yüzyılda Mâverâünnehir'de yaşayan Seyyid Ahmed Beşîrî adlı Üveysîmeşrep şeyhin menkıbelerini ihtiva eder. Eserde Seyyid Ahmed'in Hoca Ahmed Yesevî'nin takipçileri olan Yesevî şeyhlerinden ve özellikle Seyyid Atâ'dan Üveysî yolla feyiz ve icâzet aldığı anlatılır. Kitabın Taşkent ve İslâmâbâd'da yazma nüshaları bulunmaktadır. Konuyla ilgili ikinci eser, Muhammed Şerîf adlı bir Üveysî şeyhinin menkıbelerini anlatan *Tezkire-i Hoca Muhammed Şerîf Büzürgvâr*'dır. Muhammed Şerîf, Ahmed Yesevî ile Satuk Buğra Han'ın ruhaniyetinden istifade eden Üveysî bir şeyh olup 963 (1556) veya 973'te (1566) Yarkend'de vefat etmiştir. Doğu Türkistan'da Türkçe yazılan eserin manzum ve mensur iki versiyonu vardır. Manzum ola-

nını Muhammed Sıddîk Zelifî 1742-1744 yılları arasında kaleme almıştır. Müellifi bilinmeyen mensur versiyonun Saint Petersburg ve Lund'da yazma nüshaları mevcuttur. Eser Masami Hamada tarafından Kyoto'da yayımlanmıştır. Üçüncü eser, Ahmed b. Sa'deddin el-Özgenî en-Nemengânî'nin muhtemelen XVII. yüzyılda Farsça kaleme aldığı, XVIII. yüzyılda Muhammed Gedâ b. Muhammed İbrâhim tarafından Doğu Türkistan'da Türkçe'ye çevrilen ve *Tezkire-i Buğrâ Hânî* (*Tezkire-i Üveysiyye*) adıyla bilinen eserdir (İslâmâbâd 1376 hş./1998). Kadın ve erkek birçok Üveysî'den söz eden eser Julian Baldick tarafından geniş bir şekilde incelenmiş, Devin DeWeese, Baldick'in çalışmasında tesbit ettiği teknik eksiklikler üzerine bir makale yazmıştır (bk. bibl.). Nakşibendiyye'yi Anadolu'ya getiren ilk Nakşibendî şeyhlerinden Abdullâh-ı İlahî, Üveysiliğin çok seçkin insanların yolu olduğunu ve herkese nasip kılmadığını söyler. Ona göre Veysel Karanî'nin ruhaniyetine yönelerek feyiz alan kişilerde uzlet, riyâzet ve gönül dünya bağlarından kurtarma hali görülür. Hakîm et-Tirmizî ve İbnü'l-Arabî'nin ruhaniyetine yönelen kimselere gaybî sırlar açılır; Harakânî ve Bâyezîd-i Bistâmî'ye yönelenlerde fenâ, gaybet ve kendinden geçme, Sadreddin Konevî'ye yönelenlerde ise hakikat ilimleriyle samediyet (ihtiyaçsızlık) hali zuhur eder.

Kaynaklarda Veysel Karanî'den gelen silsilelere de rastlanır. Rivayete göre Veysel Karanî, Hz. Ömer ve Hz. Ali'den hırka giymiş, kendisi de Ebû Ömer Mûsâ b. Yezid er-Râî'ye, o da İbrâhim b. Edhem'e hırka giydirip icâzet vermiştir. Ni'metullâhiyye tarikâtı şeyhi Ma'sûm Ali Şah ise Veysel Karanî'nin sülûk görmemiş bir meczup olduğunu, başkalarını irşat edip icâzet vermesinin mümkün görülmediğini söyler. Kaynaklarda Üveysî yolla evrâd veya icâzet almaya dair örneklerle de rastlanmaktadır. Meselâ Ahmed b. Abdurrahman'ın İmam Gazzâlî'yi mânen gördüğü ve ondan eserlerini okutma hususunda icâzet aldığı, Ebû Bekir b. Sâlim Bâ Alevî'nin de İbn Atâullah el-İskenderî'nin ruhaniyetinden “Hizbü'l-berr” isimli evrâdı aldığı nakledilir. Çiştîyye tarikâtında Üveysiliğe büyük önem verilmiş, şeyhten uzakta bulunan sâlikin Üveysî guslü niyetiyle yıkanıp Veysel Karanî'nin ruhuna Fâtiha okuyarak seyrüsülûke başlayabileceği kaydedilmiştir. Ayrıca receb ayında Veysel Karanî namazı adıyla bir tür nâfile namazın kılınması bu tarikâtın gelenekleri arasındadır.